

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ЧЕРНОБАЙ ГАННА СЕРГІЇВНА

УДК 811.161.2'37

**МІФОЛОГІЧНИЙ СУБ'ЄКТ БЕЗОСОБОВОГО РЕЧЕННЯ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, доцент
Мосенкіс Юрій Леонідович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри сучасної української мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Загнітко Анатолій Панасович,
Донецький національний університет,
завідувач кафедри української мови
та прикладної лінгвістики

кандидат філологічних наук, доцент
Гальона Наталя Павлівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри української мови

Захист дисертації відбудеться 29 квітня 2014 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.19 Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01601, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14, к. 63).

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, к. 12).

Автореферат розіслано 21 березня 2014 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.П. Гнатюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Односкладні безособові речення (БР) зі значенням зовнішніх станів природи (ЗСП) і внутрішніх станів людини (ВСЛ) становлять значний науковий інтерес у сучасному українському синтаксисі. Їхнє дослідження пов'язане з низкою логічних, психологічних, когнітивних гіпотез щодо суб'єктної природи цих речень і щодо міфологічної природи самого суб'єкта.

Визнання міфологічного суб'єкта як незрозумілої, невідомої, прихованої сили, вищої за людину, зафіксовано в працях О. О. Шахматова, О. М. Пешковського, О. О. Потебні, Л. А. Булаховського, Є. М. Галкіної-Федорук, Л. Теньєра, А. Сеше, О. Н. Синявського, І. І. Огієнка, В. В. Жайворонка, А. І. Даниленка та ін.

Незважаючи на те, що міфологічний суб'єкт досліджувався багатьма лінгвістами, проте й дотепер залишається серед одиниць із невизначеним мовним статусом. Вивчення міфологічного суб'єкта сприяє з'ясуванню питання структури БР на позначення ЗСП і ВСЛ як багатоаспектного явища, визначенню ролі непрямих відмінків у вираженні суб'єктно-об'єктного значення компонентів БР, перегляду традиційної термінальної назви *безособове речення* та виявленню специфіки валентності предиката-дієслова БР.

Актуальність теми зумовлена необхідністю комплексного багатоаспектного дослідження міфологічного суб'єкта БР із залученням функціональних, культурологічних, когнітивно-психологічних та етнолінгвістичних параметрів. Аналіз БР української мови на позначення ЗСП і ВСЛ водночас у декількох наукових площинах, зокрема етно-, антропоцентричній та психонетичній, по-перше, засвідчує функціональну специфіку БР, по-друге, уможлиблює вивчення особливостей взаємодії синтаксису мови з ментальністю та культурою українського етносу, із мовною особистістю, із механізмами свідомості українців (позасвідомим, почуттями, органами чуття, емоціями).

В основу дисертації покладено **робочі гіпотези**: 1) щодо існування прихованого міфологічного суб'єкта в БР української мови та 2) щодо неусвідомленого вживання безособових конструкцій (БК) носіями української мови. Ці гіпотези базуються на: а) відомій концепції О. О. Потебні про міфологічну природу слова як про первісну основу його внутрішньої форми; б) семантичній полівалентності безособових дієслів на позначення ЗСП і ВСЛ, підтверджену лексикографічним тлумаченням безособових дієслів на позначення атмосферних явищ, що запропонував Л. А. Бірюлін; в) сучасних дослідженнях А. Дамазіо щодо ролі емоцій, почуттів, мозку у формуванні образів усвідомлення, особливостей взаємодії тіла та розуму з мовою; г) рецептивній теорії відчуттів, за якою відчуття є пасивним процесом.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація пов'язана з комплексною науково-дослідною роботою кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету "Актуальні проблеми сучасної української філології та їх реалізація на заняттях з мови і літератури". Тему дисертації погоджено на засіданні кафедри української мови та літератури Слов'янського державного педагогічного університету (протокол № 8

від 16 лютого 2007 р.) та затверджено на засіданні вченої ради Слов'янського державного педагогічного університету (протокол № 7 від 1 березня 2007 р.).

Мета роботи полягає в комплексному дослідженні міфологічного суб'єкта БР, його функціональних виявів і прагматичного потенціалу. Взаємодія лінгвістики, культури та психології допоможе вирізнити серед безособових дієслів міфологічно марковану лексику на позначення культурно-ціннісної інформації, закодованої в БР. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1. Охарактеризувати статус міфологічного суб'єкта БР і способи його експлікації в синтаксичній системі української мови.

2. Подати лінгвістичну інтерпретацію БР із імплікованим міфологічним суб'єктом, репрезентувавши структурні схеми БР із урахуванням функціональних особливостей їх реалізації у мовленні.

3. Класифікувати безособові одиниці на позначення ЗСП і ВСЛ за їхніми семантичними ознаками в культурологічному аспекті.

4. Здійснити когнітивно-психолінгвістичну систематизацію БР на позначення ЗСП і ВСЛ.

5. Репрезентувати корпус безособових фразеологічних зворотів (БФЗ) за сенсорно-міфологічним критерієм, дослідивши їхнє використання в українськомовній вербалізації світу.

6. Виявити лінгвоконцептуальні особливості аналізованих одиниць.

7. Висвітлити практичні результати комбінованої методики дослідження.

Об'єкт дослідження – безособові речення української мови на позначення зовнішніх станів природи і внутрішніх станів людини.

Предметом дослідження є функціонально-семантичні, когнітивні та етнолінгвістичні параметри реалізації міфологічного суб'єкта в безособових конструкціях.

Матеріалом дослідження слугували безособові дієслова, речення і БФЗ, опрацьовані шляхом суцільної вибірки з лексикографічних джерел (14 словників), текстів художньої літератури, а також 3590 асоціативних реакцій-стимулів на БК, отриманих під час практичного експерименту. Загальний обсяг робочої картотеки БК становить 2600 одиниць.

БК проаналізовано в межах двох груп: 1) на позначення ЗСП – це група, що характеризує природні (стихійність грому, блискавки), атмосферно-метеорологічні явища (випадіння опадів) та зміну часу; 2) на позначення ВСЛ – це група, що констатує фізіологічні (дію хвороби та ін.), психологічні (відчуття страху, щастя), поведінкові (неконтрольованість дій, рухів) і чуттєві стани (зміна настрою). Такий поділ зумовлений варіативністю цих груп, а також неможливістю людини пояснити явища як усеохопного, так і локалізованого станів у доквіллі й організмі людини.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використано такі лінгвістичні методи: описовий (застосовується для сегментації груп безособових дієслів, а також таксономії БК на позначення ЗСП і ВСЛ), структурний (спрямований на вивчення внутрішньої організації БР, відтворення взаємозв'язку форми та змісту за допомогою трансформації речень) і зіставний (залучається для вияву спільних і специфічних рис в українській та англійській мовах). Дослідження

семантико-синтаксичних особливостей БР потребує залучення лінгвістичного моделювання й лінгвокультурологічного аналізу. Для виявлення міфологічного суб'єкта БР розроблено й застосовано комбіновану методику, що включає лінгвокультурологічний асоціативний експеримент і психологічне тестування.

Наукова новизна праці полягає в тому, що в ній уперше здійснено системний підхід до вивчення БР української мови на підставі наукових студій традиційної граматики, лінгвокультурології й когнітивної лінгвістики зі залученням антропо-, етноцентричного і психонетичного принципів дослідження мови; уперше асигновано міфологічний суб'єкт у БР на позначення ЗСП і ВСЛ та ознаки його класифікацій. Схарактеризовано корпус БФЗ за сенсорно-міфологічною типологією та проаналізовано їхнє використання в українськомовній вербалізації світу.

Теоретичне значення праці виявляється в тому, що її результати й узагальнення поглиблюють функціональну граматику. Комплексний аналіз міфологічного суб'єкта, запропонована класифікація БК за семантичними ознаками, подана психологічна систематизація безособових дієслів на позначення ЗСП і ВСЛ та сенсорно-міфологічна класифікація БФЗ слугуватимуть підґрунтям для подальших наукових розвідок, а визначення їхніх функціональних параметрів відкріє перспективи для типологічних досліджень. Спостереження за особливостями імплікації міфологічного суб'єкта в БР збагачують сучасну етнолінгвістику та лінгвокультурологію.

Практичне значення праці полягає в тому, що її матеріали та зроблені на їхній підставі узагальнення можуть бути використані для подальшого опрацювання засад функціональної граматики, для вивчення національно-культурної специфіки синтаксису та фразеології як складників мовної картини світу. Одержані результати можна застосувати під час викладання синтаксису, морфології, лексикології, фразеології української мови у вищій школі, читанні спецкурсів із етнології й етнолінгвістики, у науково-пошуковій роботі студентів, магістрантів, аспірантів.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та практичні результати дослідження обговорено на кафедрі української мови та літератури Слов'янського державного педагогічного університету впродовж 2007–2010 рр., а також апробовано в доповідях на міжнародних, всеукраїнських і міжвузівських наукових конференціях: “Лінгвалізація світу: теоретичний і методичний аспекти” (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Черкаси, 2008), “Східнослов'янська філологія від Нестора до сьогодні” (Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов, Горлівка, 2008), “Мова і культура” ім. проф. Сергія Бураго (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2008–2011), “Українська філологія: школи, постаті, проблеми” (Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2008), “Мовно-культурна комунікація в сучасному соціумі” (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, Київ, 2008); на I Всеукраїнській науково-практичній конференції “Сучасні наукові парадигми” (Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов, Горлівка, 2010), Міжнародній науковій конференції “Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті розвитку європейської філологічної думки ХІХ–ХХІ ст.

(до 175-річчя від дня народження О. О. Потебні)” (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2010); міжвузівській науково-практичній конференції “Молодий філолог” (Маріупольський державний гуманітарний університет, Маріуполь, 2008); наукових конференціях Слов’янського державного педагогічного університету (Слов’янськ, 2006–2008).

Публікації. Основні теоретичні положення та практичні результати за матеріалами дисертації викладено в 20 одноосібних друкованих працях, із яких 9 опубліковано у фахових наукових виданнях України. Одну статтю опубліковано в зарубіжному виданні (Греція). Загальний обсяг публікацій становить 7 д. а.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, комплексної моделі дослідження, висновків, списку основних лексикографічних праць, списку умовних скорочень, списку використаної літератури (509 найменувань), шістьох додатків. Загальний обсяг дисертації становить 304 сторінки, із них 173 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету й основні завдання праці, визначено об’єкт і предмет дослідження, схарактеризовано джерела фактичного матеріалу та методи їхнього опрацювання, визначено наукову новизну, теоретичну й практичну цінність одержаних результатів і форми їхньої апробації.

Перший розділ “Особливості дослідження безособових речень української мови” присвячено з’ясуванню теоретичних засад вивчення БР і виокремленню найголовніших проблемних питань, діахронічному аналізу поглядів, підходів і базових концепцій на БР української мови, узагальненню тенденцій розвитку поняття *безособове речення*.

Аналіз мовознавчої та спеціалізованої літератури дозволив у відомих теоретичних класифікаціях БР виявити спільні ознаки, за якими вичленовують імпліцитний суб’єкт, наявність якого не суперечить формально-граматичній будові цих синтаксичних одиниць. По-перше, це семантична двоскладність БР. По-друге, в усіх наявних працях науковців поняття *міфологічний суб’єкт* характеризується спільною ідеєю, згідно з якою в семантико-граматичній будові БР суб’єктом, чи т. зв. нульовим суб’єктом, повинно виступати видове поняття, яке б об’єднувало можливу варіативність певної групи, або ж конкретна назва явища. Специфіка міфологічного суб’єкта полягає як у формальному вираженні (займенники англ. *it*, нім. *es*, фр. *il*, укр. *воно*, *щось*, чеськ. *ono*, польск. *to*), так і в семантичній присутності на семантико-синтаксичному рівні.

Використання терміна “міфологічний суб’єкт” знімає протиріччя між наявними думками науковців щодо уявлень про нульовий підмет-лексеми (\emptyset люди (мн.), \emptyset стихії (с. р., одн.), \emptyset будь-хто (род., дав., знах.)), що був об’єктом досліджень А. Вежбицької, І. О. Мельчука, Й. Ружички, а пізніше Т. В. Булигіної, О. Д. Шмельова, про нульовий суб’єкт (О. В. Клименко), множинний суб’єкт (Л. А. Бірюлін), підмет, виражений недієслівною словоформою речення (В. С. Храковський), граматичний підмет і семантичний суб’єкт, що виражені особовим закінченням самого дієслова

(Ф. І. Буслаєв), а також про підмет і суб'єкт, що співвідносні з коренем дієслова (В. І. Классовський).

Комплексний багатоаспектний підхід уможливило розкрити багатогранну природу БР. Формально-граматичний аспект репрезентує групу односкладних дієслівних речень, семантико-синтаксичний є доміантним при потрактуванні категорії суб'єкта, а власне-семантичний – перспективним під час аналізу національно-культурної своєрідності природи БР українського етносу.

Порівняно з нульовим суб'єктом і формальним підметом, міфологічний суб'єкт вирізняється своєю семантичною й екстралінгвістичною наповненістю у структурі БР. Тож убачаємо потребу в розмежуванні понять особи суб'єкта й особи об'єкта. У БР особою суб'єкта виступає міфологічний суб'єкт-спричинювач дії, а особою об'єкта – особи мовця, адресата та неучасника комунікативного акту, що виражені формою непрямих відмінків займенника й іменника.

Подальше вивчення БР продовжуємо, акцентуючи увагу на їхній двоскладній семантико-синтаксичній структурі, у якій експліковано суб'єктну синтаксему. Здійснюючи аналіз міфологічного суб'єкта, виходимо з таких положень: а) основа безособових дієслів характеризується поліаспектністю (О. О. Потебня, І. О. Мельчук, Л. А. Бірюлін); б) на семантичному рівні формально односкладні речення не є односкладними (І. І. Слинько, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, В. М. Брицин); в) БК є складовою частиною культурного коду, “який культура «накидує» на докільля, членує, категоризує, структурує та оцінює його” (В. В. Красних).

Вважаємо за доцільне замість традиційного терміна *безособове речення* використовувати терміноназву *безпідметово-суб'єктне речення*. Вона висвітлює особливості БР не лише з формального, а й із семантичного погляду. *Безпідметово-суб'єктні речення* – це формально односкладні, семантично – двоскладні речення на позначення ЗСП і ВСЛ, головний член яких формує предикативне ядро, а центральним семантичним складником є імпліцитний міфологічний суб'єкт-спричинювач дії.

У розділі 2 “**Методологічний апарат дослідження**” обґрунтовано методологію, напрями, принципи, гіпотезу, методіку та методи наукової праці. Для реалізації мети дисертації залучено багатоаспектний підхід. У межах феноменологічної методології, що ґрунтується на філософії Аристотеля й теоріях духу народу Й. Г. Гердера та В. фон Гумбольдта, проведено аналіз БР із залученням етно- і лінгвокультурологічного, психолінгвістичного, когнітивно-лінгвістичного та лінгвоконцептуалогічного напрямів.

Основною підвалиною дослідження БР є концепція О. О. Потебні про міфологічну природу слова як про первісну основу його внутрішньої форми, яка отримала розвиток у студіях І. О. Голубовської, В. В. Жайворонка, А. К. Мойсієнка, В. П. Мусієнка, Т. В. Радзієвської, Н. В. Слухай, О. С. Снитко, Г. М. Яворської.

Дисертаційна праця спирається на кілька методологічних принципів сучасної лінгвістики. Засадничим для вивчення міфологічного суб'єкта БР є етнолінгвістичний, що оснований на концепції тісного взаємозв'язку мови

та характеру народу як носія цієї мови (В. фон Гумбольдт, Е. Сепір, О. О. Потебня, Б. Уорф та ін.).

Важливу роль відіграв експланаторний принцип, за допомогою якого можна пояснювати причини формування тих чи тих мовних явищ. Функціональний принцип уможливив поєднати аналіз міфологічного суб'єкта у структурі БР на формально-граматичному, семантико-структурному, власне-семантичному та комунікативному рівні зі специфікою світосприйняття. Психонетичний принцип ґрунтується на дослідженнях психологічного напрямку в мовознавстві (В. фон. Гумбольдт, В. Вундт, К. Леві-Стросс), гештальтпсихології (О. Леонт'єв), когнітивній психології (О. О. Залевська) та наукових працях К. Г. Юнга. Цей принцип потребує залучення до аналізу психологічних відчуттів, почуттів, емоцій та інших пізнавальних механізмів свідомості.

Використання загальних методів – описового, структурного й зіставного – підпорядковується іншому методові – гіпотезі. Для підтвердження чи спростування практичної гіпотези про неусвідомлене використання БК носіями української мови обґрунтовано передумови та процес створення комбінованої методики лінгвокультурологічного асоціативного експерименту і психологічного тестування. Враховано біологічні, вікові та соціокультурні особливості респондентів. Процес створення комбінованої методики складався з вибору безособових дієслів-стимулів, їхнього поділу на тематичні групи, створення анкети, перебігу анкетування в контрольній і констатувальній групах на першому та другому етапах експериментального дослідження тощо. Метою практичного експерименту є дослідження міфу (культури) у мові, а не мови в культурі (міфі).

Загалом проаналізовано 3590 реакцій-стимулів на БК. Вони підтверджують практичну гіпотезу про неусвідомлене використання БР, що зумовлене звичною, а тому формальною потребою констатації неосяжних станів, відсутністю задіяння процесів мислення під час використання БК та екстралінгвістичних знань про них, пасивним характером відчуттів.

Щодо неусвідомленого характеру використання БР свідчать підрахунки, представлені таблицями (1, 2). Дані таблиці 1 фіксують результати першого етапу експериментального дослідження, що відбувся без попереднього ознайомлення з українською міфологією. Дані таблиці 2 – результати другого етапу, якому передувало ознайомлення з українською міфологією.

Таблиця 1

**Зіставний аналіз неміфологічних асоціацій респондентів,
отриманих у контрольній і констатувальній групах**

Безособові дієслова-стимули	Кількісні показники відповідей (%)	
	Контрольна група	Констатувальна група
На позначення ЗСП	81%	46%
На позначення ВСЛ	80%	42%
На позначення ЗСП і ВСЛ у БФЗ	69%	40%

**Зіставний аналіз міфологічних асоціацій респондентів,
отриманих у контрольній і констатувальній групах**

Безособові дієслова-стимули	Кількісні показники відповідей (%)	
	Контрольна група	Констатувальна група
На позначення ЗСП	16%	53%
На позначення ВСЛ	18%	58%
На позначення ЗСП і ВСЛ у БФЗ	24%	57%

Зіставний аналіз результатів двох груп, наведених у таблицях 1 і 2, дає підстави зробити такі висновки: 1) кількість міфологічно обґрунтованих безособових дієслів-стимулів більша в констатувальній групі; 2) у контрольній групі відсутні відповіді-асоціації на безособові дієслова-стимули на позначення ЗСП і ВСЛ, у яких ішлося б про дію персоніфікованих явищ природи та персоніфікованих назв хвороб, а також дію таких божеств, як: *Сварог, Дажбог, Стрибог, Погода, Негода, Мара, Перун, Водило, Нави, Корчя, Чорнобог, Білобог* тощо; 3) для констатувальної групи під час здійснення експерименту були характерними такі ознаки: легкість виконання завдань, їх зрозумілість. Це й обумовило ту кількість питань, що залишилися без відповідей: у контрольній групі вона становила 12%, а у констатувальній групі – 4%. Результати практичного експерименту сприяли узагальненню: міфологія є вродженою пам'яттю колективного досвіду українців. Акцентування уваги на міфологічному аспекті БК української мови, їхнє поглиблене вивчення трансформує неусвідомлений міфологічний суб'єкт в усвідомлений.

Розділ 3 “Семантичні своєрідності міфологічного суб'єкта безособових речень – присвячений висвітленню мовної сутності поняття *суб'єкт* і вивченню способів його імплікації. Суб'єкт є обов'язковим і основним компонентом семантико-синтаксичної структури речення, тож у БР він також є. Визначення формально імпліцитного, але семантично експліцитного екстралінгвального суб'єкта уможливорює входження у зону когнітивної лінгвістики, а саме: вивчення БР крізь призму міфологічних уявлень українського народу. Фактичний матеріал й аналіз БК української мови підтверджує, що міфологічна картина світу давніх слов'ян сформувала міфологічний суб'єкт БР. Під поняттям *міфологічний суб'єкт* розуміємо субстантивно виражену лексему на позначення ЗСП і ВСЛ, яку давні слов'яни вважали уособленням персоніфікованої вищої сили, здатної впливати на їхнє життя. Вичленовування міфологічного суб'єкта на власне-семантичному рівні БР сприяє формуванню в сучасних носіїв мови системи уявлень про етнокультурну міфологічну спадщину українців.

За основу лінгвістичної інтерпретації міфологічного суб'єкта взято класифікацію речень, запропоновану О. О. Потебнею, а саме: поділ на міфологічні та неміфологічні одиниці. Так, речення на зразок *Тебе заздросці беруть* – міфологічне; *Ти заздриш* – не міфологічне, де *заздросці* – ім'я одухотвореного міфічного діяча, який виявляє зв'язок із іншими давніми міфічними особами. Приклади лінгвістичної інтерпретації міфологічного суб'єкта БР подано в таблиці 3.

Таблиця 3

Безособове речення	Безособове речення з об'єктом і локативом	Тричленна структура з міфологічним суб'єктом
<i>Лихоманить.</i>	<i>Її лихоманить.</i>	<i>Лихоманка лихоманить її.</i>
<i>Мариться.</i>	<i>Нам мариться.</i>	<i>Мара мариться нам.</i>
<i>Світає.</i>	<i>Надворі світає.</i>	<i>Дажбог світає надворі.</i>
<i>Дощить.</i>	<i>У лісі задощило.</i>	<i>Перун дощить у лісі.</i>
<i>Вітріє.</i>	<i>На вулиці вітріє.</i>	<i>Стрибог вітріє на вулиці.</i>
<i>Водило.</i>	<i>Мене водило.</i>	<i>Водило (Водяник) водить мене.</i>

Аналізований матеріал засвідчує, що предикат-дієслово валентно передбачає синтаксеми імплікованого суб'єкта, об'єкта, локатива й інструментива. Імплікований суб'єкт позначає міфонім, давальний і родовий відмінки є засобами вираження об'єктної семантики, місцевий – локативної, а орудний – семантики інструментива.

За семантико-синтаксичними ознаками, можливістю імплікувати міфологічний суб'єкт і специфікою реалізації у мовленні вирізняється шість семантико-синтаксичних типів БР, які співвідносяться з чотирма моделями.

Перший тип формують елементарні БР на позначення ЗСП і ВСЛ із семантикою хронології доби, інтенсивності дії, у яких міфологічний суб'єкт (S_{myth}) експлікується з предиката (P). Цьому типу відповідає модель $S_{myth} + P$, напр.: *Чорнобог діє* → *Вечоріє*; *Стрибожий внук (Мороз) діє* → *Холодає*; *Лихоманка діє* → *Лихоманить*.

Другий тип утворюють БР на позначення ЗСП і ВСЛ, у яких міфологічний суб'єкт експлікується з предиката, а орудний відмінок є знаряддям діяча – інструментивом (Instr), за яким можна легко визначити дію міфологічного суб'єкта. Цьому типу відповідає модель $S_{myth} + P + Instr$, що реалізується в реченнях на зразок *Сніжич замів снігом* → *Снігом замело*; *Ляк пойняв жахом* → *Жахом пойняло*; *Стрибог заніс вітром* → *Вітром занесло* та ін. Орудний відмінок водночас виконує дві функції: інструментива та конкретизатора міфологічного суб'єкта.

Третій тип становлять БР на позначення ЗСП і ВСЛ із локативом (Loc), у яких міфологічний суб'єкт експлікується з предиката, а місцевий відмінок виражає локативну функцію. Типу відповідає модель $S_{myth} + P + Loc$. Напр., *У горах Сніжич засніжив* → *У горах засніжило*; *Ганну Колька кольнула в грудях коло самісінького серця* → *Ганні кольнуло в грудях коло самісінького серця* (І. Нечуй-Левицький).

Четвертий тип об'єднує БР на позначення ВСЛ, у яких міфологічний суб'єкт експлікується з предиката, а об'єктну семантику (O) виражає родовий відмінок. Модель типу: $S_{myth} + P + O$, напр.: *Мене Корчєя корчить* → *Мене корчить*; *Мене Нудь нудить* → *Мене нудить* тощо. Родовий відмінок позначає видову назву хвороби.

П'ятий тип формують БР на позначення лише ВСЛ, модель: $S_{myth} + P + O$, де міфологічний суб'єкт експлікується з предиката, а об'єктну семантику виражає давальний відмінок. Особливістю цього типу є неможливість замінити давальний

відмінок БР називним у трансформованих двоскладних реченнях. Пор.: *Фортунить вам* → *Доля фортунить вам*; *Усе мені ламає, усе болить, чи на незгоду, чи що* (Дн. Чайка) → *Ломота мене всього ламає, усього **Біль** болить, чи на незгоду, чи що*; *Поверзлось мені* → *Мара поверзлась мені* тощо.

Шостий тип, як і попередній, представлений БР на позначення ВСЛ з моделлю $S_{myth} + P + O$ (так само міфологічний суб'єкт експлікується з предиката, а об'єктний компонент виражений давальним відмінком). Особливістю цього типу є можливість заміни давального відмінка БР називним у двоскладних реченнях. Так, БР на зразок *Хлопцеві не спиться. Їй нездужається* (І. Франко) трансформуються в такі речення: *Хлопець не спить* → *Утома (жура) діє на нього*; *Вона нездужає* → *Персоніфікована хвороба діє на неї*.

Причиною лексичної невизначеності суб'єкта БР є давнє табування міфонімів українським етносом, що зумовлене вірою. Міфологічний суб'єкт експлікується з кореня головного члена БР і є персоніфікованим уособленням божества. Лінгвістична інтерпретація міфологічного суб'єкта дала змогу визначити таке:

1) окрім БР усеохопного стану є речення, де всеохопність локалізована (*У небі засвітило. На дворі морозило. На морі потріпало*);

2) непрямі відмінки займенників й іменників не є суб'єктами БР тому, що не може бути кілька суб'єктів у валентній рамці одного предиката;

3) давальний відмінок трансформується в називний відмінок двоскладного речення, якщо головний член БР виражений особовим дієсловом у безособовому значенні з постфіксом *-ся* на позначення психо-емоційних процесів в організмі людини (пор.: *Не хочеться мені... = Я не хочу... (унаслідок дії відповідного міфологічного суб'єкта)*; *Мені легшає* ≠ *Я легшаю*; *Примарилося мені* ≠ *Я примарилась*);

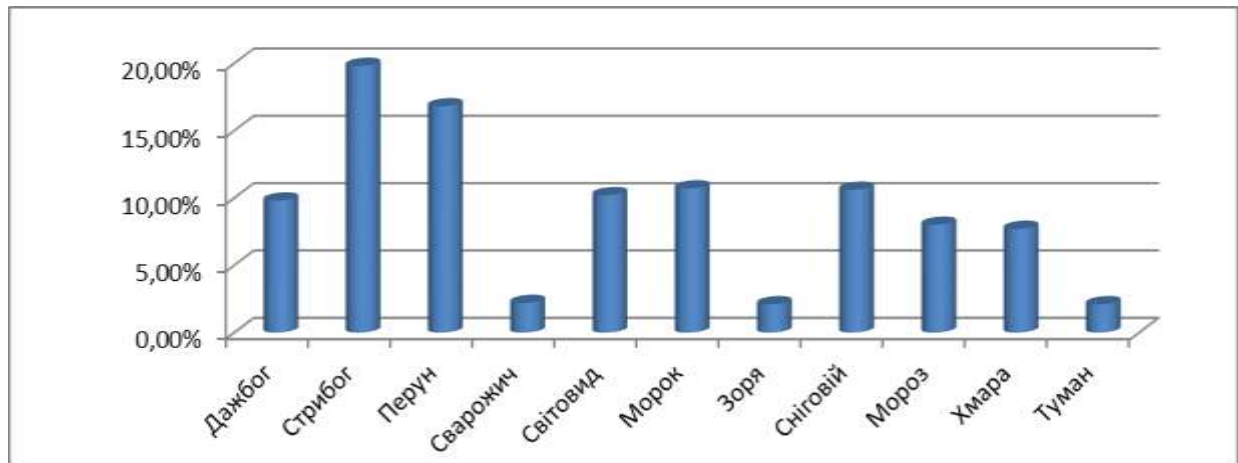
4) БР утворюються одно- і двовалентними предикатами-дієсловами. Міфологічний суб'єкт є внутрішньою валентністю предиката і займає лівобічну позицію. Його можна виділити зі структури БР за допомогою усічення дієслівних флексій *-є, -ить, -о*: *Дніє – День, Туманіє – Туман, Лихоманить – Лихоманка, Заладилосся – Лад* і под.

Аналіз назв хвороб, народних фітонімів і безособових дієслів на позначення ВСЛ виявив їхню взаємозумовленість (пор.: *завійна, підвій* – назви хвороб, що спричинюють різкий біль у грудях або животі та *завійна, підвінь* – назви холодних вітрів – онуків **Стрибога**; *болячівник* і *болиголов* – отруйні рослини, які викликають *біль* – важку хворобу, болячку, зумовлену злою персоніфікованою силою – **Біллю**). БК на позначення ВСЛ мають взаємозв'язок із народними фітонімами (92%) і назвами природних явищ (8%).

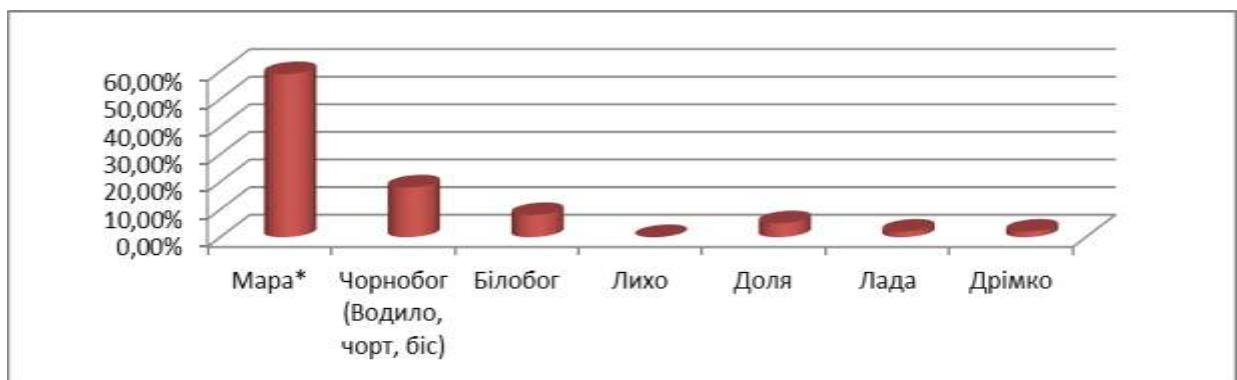
У розділі 4 “Лінгвокультурологічні й когнітивно-психологічні аспекти дослідження міфологічного суб'єкта безособових конструкцій” досліджено БК на позначення ЗСП і ВСЛ із опертям на експлікацію міфологічного суб'єкта. Загальна кількість проаналізованих лексем становить 800 одиниць: 265 одиниць безособових дієслів на позначення ЗСП, 280 – на позначення ВСЛ і 255 – БФЗ. Проаналізовано до 2000 прикладів БК. Поділ безособових дієслів і речень здійснено відповідно до вирізнених назв міфологічних суб'єктів на групи, підгрупи та види.

Наведено їх відсоткові показники. Аналізований матеріал підкріплено трансформаційними моделями із залученням репрезентованих назв міфонімів. У гістограмах подано узагальнену інформацію щодо ідентифікації номенів міфологічного суб'єкта.

Відсоткові показники міфологічних суб'єктів у БР на позначення ЗСП

Відсоткові показники видів міфологічного суб'єкта в БР на позначення ВСЛ

*Показник підгрупи «Мара» є сумарним. Він складається з показників власне персоніфікованої сили Марі та її 13 доньок-хвороб (за даними С. П. Плачинди та В. М. Войтовича).

Класифікація БК на позначення ЗСП і ВСЛ за їхніми семантичними ознаками в культурологічному аспекті дала змогу зробити узагальнення: закінчення головного члена речення (форма 3 ос. / сер. роду одн.) зумовлене дією, що приписана узагальненому божеству (*воно*, форма 3 ос. сер. роду одн.). Під час трансформації введення імені конкретного божества з відповідною граматику роду й особи дає можливість реалізуватися власне-граматичному узгодженню, коли залежний дієслівний предикат дублює ту ж форму, що і форма божества: *Поволі визорювало* (СУМ, I, с. 401) → *Поволі Зоря визорювала*; *Ніч. Гриміло і блискало* (Фр.) → *Ніч. Перун гримить і блискає*; *Дрімается* → *Дрімко діє*; *Де це вас носило так рано?* → *Де це вас Лихо носило так рано?*; *Марилося* → *Мара діяла*.

Міфологічний суб'єкт експлікується:

1) з основи безособового дієслова (*Бурівник* (бури́ться), *Вихор* (завихрило), *Погода* (випогодилося), *Ломота* (ломить), *Лихо* (лихоманить), *Трясовиця* (трясло)). Персоніфіковане явище, номінація якого міститься в корені безособового дієслова, є чітко вираженим міфологічним суб'єктом;

2) за етимологією слова і/або лексичним значенням. Речення *От усюди доводилось вештатись: і на Дону був, в Ростові, в Таганрозі, в Миколаїв заносило.., а в Адесу [Одесу] не заходив* (Панас Мирний) пояснюємо за допомогою словникової дефініції, що кваліфікує дієслово *заносити* як 'примувати опинитися де-небудь' у сполученні зі словами *доля, чорт* та ін., що розуміємо як 'опинитися де-небудь не з власної волі' (пор.: *От усюди доводилось вештатись: і на Дону був, в Ростові, в Таганрозі, в Миколаїв Лихий заносив.., а в Адесу [Одесу] не заходив*);

3) від звуконаслідувальних слів на позначення звуків неживої природи: *го* – наслідування звучання вітру (*застугоніло*), *скрип* – наслідування звуків рипіння (*скрипіти, поскрипувати*) і под.;

4) за допомогою асоціативних рядів. Міфологічний суб'єкт, що потребує додаткових семантичних пояснень, є нечітко вираженим.

Когнітивно-психологічна систематизація безособових дієслів передбачає вивчення взаємозв'язку органів чуття та мислення щодо формування й семантичного навантаження дієслів. Це сприяло подальшій таксонімії безособових дієслів з урахуванням їх зв'язку з органами чуття. Безособові дієслова на позначення ЗСП розподілено на зорову (*сіріє, світає, вечоріє, жовтіє*), слухову (*заторохтіло, прогриміло, ударяло, погуркувало*), тактильну групи (*обдавало, облягло, припікає, посвіжішало*). Безособові дієслова на позначення ВСЛ систематизовано на тактильно-тілесну (*знімає, канудило, затенькало*), тактильно-рухову (*засудомило, зціплює, скандзубило, скрутило*) й тактильно-емоційну групи (*кортіло, душило, манило*).

Сенсорно-міфологічна класифікація БФЗ на позначення ЗСП і ВСЛ базується на українській міфології, бо "мова наша, а тому фразеологія складалася за дохристиянських часів" (І. Огієнко). БФЗ на позначення ВСЛ є чисельнішою групою (93%) і представлена давніми віруваннями в *нечисту силу, чорта, Лихо*, що викликає нестримне почуття страху, фізичного болю: *бере з-за плечей, випирає дух, посипалося лихо, як наче вітром здуло*. Група БФЗ на позначення ЗСП становить 7% і фіксує настання лише світлої частини доби (*благословило на світ, заходило на день, ще й на світ не зоріло*). Досліджувані семантичні групи утворюють розподіл категорій добра та зла: БФЗ на позначення ВСЛ конотовано негативною семантикою, а БФЗ на позначення ЗСП – позитивною.

БФЗ на позначення ЗСП і ВСЛ поділено за сенсорно-міфологічним критерієм на: зоровий (*на зорю займається, заблагословило на світанок, потьмарилося в очах*), слуховий (*забракло мови, неначе заказало йому, загуло у вухах*) і тактильний типи (*ухопило за серце, залоскотало в горлі (носі), похолонуло в душі*). У зоровій групі роль міфологічного суб'єкта виконує *Світовид (Дажбог), Мара й Очниця*, у слуховій групі – *Глуханя*, а в тактильній – узагальнений образ *Мари*. Напр., *за живіт схопило* → **Колька** *схопила за живіт; щоб тебе понесло* → *щоб тебе нечиста сила понесла; терцю не стає* → **Примхи** *уривають терпець*.

У **Висновках** викладено результати проведеного теоретичного та практичного дослідження міфологічного суб'єкта БР української мови й опису його функціональної специфіки та прагматичного потенціалу шляхом залучення багатоаспектного підходу. Аналіз засвідчує, що БР і БФЗ зберігають етнічну міфологічну форму мислення й відображають усвідомлення людиною макро- і мікросвітів.

1. Міфологічний суб'єкт БР є невід'ємною частиною міфологічної картини світу давніх слов'ян. Статус міфологічного суб'єкта БР марковано ознакою багатоаспектності, яку можна схарактеризувати відповідно до рівнів синтаксису: на формально-граматичному рівні – це імплікований міфологічний суб'єкт; на семантико-синтаксичному рівні – це експлікований суб'єкт-спричинювач дії на позначення ЗСП і ВСЛ; на власне-семантичному рівні – національно-маркований культурологічний суб'єкт, у якому збережено дохристиянські вірування українців; на концептуалогічному рівні – це суб'єкт, у якому сконденсовано первісні етнокультурні концепти *СТРАХУ* та *ВІРИ* перед божествами, від яких залежало життя і здоров'я людей.

2. Міфологічний суб'єкт є характерною ознакою семантико-синтаксичної структури БР. У БР суб'єктна синтаксема позначає міфологічний суб'єкт-спричинювач дії, що імпліцитно виражений називним відмінком, а об'єктна синтаксема – особи мовця, адресата та неучасника комунікативного акту, що виражені формою непрямих відмінків займенника й іменника. Експлікація міфологічного суб'єкта БР дала змогу представити його лінгвістичну інтерпретацію, залучивши до складу субстанціальної семантичної парадигми поширених БР підпарадигми категорій суб'єктності, об'єктності, адресатності, інструментальності, локативності, а також визначити, що міфологічний суб'єкт – це завжди дієва сила. З лінгвістичного погляду можна вирізнити шість семантико-синтаксичних типів, здатних імплікувати міфологічний суб'єкт. Системний аналіз семантико-синтаксичної структури БР заперечує твердження традиційної граматики, згідно з яким форми непрямих відмінків є неспеціалізованими засобами передачі суб'єктної семантики. Основною відмінною ознакою між об'єктом-носієм стану та суб'єктом-спричинювачем дії є те, що суб'єкт-спричинювач дії не може позначати людину. Проведені кількісні підрахунки безособових лексем виявили, що найбільш типовою формою вираження безособових дієслів є форма середнього роду однини минулого часу (ЗСП – 62%, ВСЛ – 64%). Безособові дієслова з формальним значенням 3-ої ос. одн. теперішнього часу становлять такі показники: ЗСП – 42%, ВСЛ – 34%.

3. Класифікація безособових одиниць за їхніми семантичними та культурологічними ознаками дала змогу вирізнити імплікований міфологічний суб'єкт. Серед БР на позначення ЗСП доведено наявність таких міфологічних суб'єктів, як *Дажбог* (9,8%), *Стрибог* (19,8%), *Перун* (16,8%), *Сварожич* (2,2%), *Світовид* (10,2%), *Морок* (10,7%), *Зоря* (2,1%), *Сніговій* (10,6%), *Мороз* (8%), *Хмара* (7,7%), *Туман* (2,1%). Найуживанішими БР на позначення ЗСП є конструкції, у яких зафіксовано дії *Стрибога* (19,8%) і *Перуна* (16,8%). У БР на позначення ВСЛ обґрунтовано дії узагальненого образу *Мари* (59%), *Чорнобога* (28%), *Білобога* (8%),

Лиха (6%), *Долі* (5%), *Лада* (2%), *Дрімка* (2%). Найуживанішими БР на позначення ВСЛ є конструкції, у яких зафіксовано дії таких представниць персоніфікованих хвороб: *Мари* (9%), *Корчеї* (8%), *Мани* (6,1%), *Лиха* (6%), *Лихоманки* (*Трясовиці*) (3,8%). Комплексний розгляд категорій означеності / неозначеності, конкретності / узагальненості, статевої / безстатевості, позитивності / негативності є шляхом до системного усвідомлення БР української мови. Категорія означеності / неозначеності представлена такими полярними формами особових займенників: найбільш неозначеним репрезентантом категорії серед займенників є форма 3-ої ос. сер. роду одн. (*воно*); означеними є займенники чол. і жін. роду однини. Форми роду є також виразниками категорії конкретності / узагальненості. Якщо божество залишається невідомим, то закономірно вживається показник узагальненості – форма сер. роду. Якщо конкретизуємо божество (у трансформованому двоскладному реченні), то вживається форма чол. / жін. роду. Особливістю міфологічного суб'єкта є те, що в БР він усвідомлюється безстатевим. Експлікація міфологічного суб'єкта БР на позначення ЗСП засвідчує, що він узгоджується переважно з особою, вираженою граматичною формою чол. роду, а експлікація міфологічного суб'єкта БР на позначення ВСЛ – із особою, вираженою формою жін. роду. У трансформаціях конкретизована особа отримує позамовну маркованість. Чоловічий рід марковано позитивною семантикою у зв'язку з шанобливим страхом людини перед такими богами, як *Дажбог*, *Хорс*, *Стрибог*, *Перун*, *Сварог*, *Світовид* (у БР на позначення ЗСП, 30% з усіх БР). Жіночий рід марковано негативною семантикою. Він є втіленням переважно злих персоніфікованих жіночих образів хвороб, як-от *Мана*, *Мара*, *Лихо*, *Корчея*, *Примха*, *Недоля* (у БР на позначення ВСЛ, 83%).

4. Відповідно до когнітивно-психологічного підходу з-поміж безособових дієслів на позначення ЗСП виокремлено зовнішньо-просторову локалізацію подразника, зафіксовану в трьох групах – зоровій, слуховій і тактильній. Серед безособових дієслів на позначення ВСЛ виділено внутрішньо-просторову локалізацію подразника, означену трьома групами – тактильно-тілесною, тактильно-руховою й тактильно-емоційною. Груп на позначення смакових і нюхових органів чуття не виявлено.

5. Сенсорно-міфологічну класифікацію БФЗ репрезентовано трьома сенсорними типами – зоровим, слуховим і тактильним. Груп на позначення смакових і нюхових органів чуття ані в сенсорній, ані в міфологічній класифікації також не виявлено. Міфологічна свідомість і мислення були одним із перших способів усвідомлення людиною макро- і мікросвіту.

6. Лінгвоконцептуальний аспект дослідження БР дає змогу констатувати: використання БР є свідченням існування етнокультурного концепту *СТРАХУ*. Він породив концепт *ВІРИ* як дієвий спосіб збереження та захисту від того, що з людиною може трапитись щось погане. Концепт *СТРАХУ* є базою для створення БР і табування страхів. Етнокультурний концепт *ВІРИ* є першоосновою міфологічного суб'єкта як такого, що зміг відтворити всі типи людських страхів.

7. Експериментальне дослідження БК підтвердило гіпотези про існування прихованого міфологічного суб'єкта в БР української мови та про неусвідомлене вживання БК. Усвідомленню прихованого міфологічного суб'єкта сприяють знання про культуру й історію давніх слов'ян.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ІЗ ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях

1. Чернобай Г. С. Природа суб'єкта безособового речення / Г. С. Чернобай // Східнослов'янська філологія : зб. наук. пр. – Вип. 15. Мовознавство / [С. О. Кочетова (відп. ред.) та ін.]. – Горлівка : Вид-во Горлівського держ. пед. ін-ту іноземних мов, 2008. – С. 247–251 (0.25 д. а.).

2. Чернобай Г. С. Проблемні питання теорії безособових речень / Г. С. Чернобай // Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. пр. / [За ред. проф. А. М. Поповського]. – Д. : Пороги, 2009. – Вип. 8. – С. 212–218 (0.4 д. а.).

3. Чернобай Г. С. Спроба теоретичного переосмислення традиційного вчення про односкладне безособове речення в контексті сучасного синтаксису / Г. С. Чернобай // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / [Відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Черкаси, 2009. – Вип. 9. – С. 195–200 (0.25 д. а.).

4. Чернобай Г. С. Міфологічна основа безособових речень української мови / Г. С. Чернобай // Сучасні наукові парадигми : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф.; / [Редкол : О. Ф. Таукчі (відп. ред.) та ін.]. – Горлівка : Вид-во Горлівського держ. пед. ін-ту іноземних мов, 2010. – С. 254–257 (0.15 д. а.).

5. Чернобай Г. С. Національно-культурні міфологічні особливості безособових речень української мови на позначення внутрішніх станів людини / Г. С. Чернобай // Мова і культура. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – Вип. 13. – Т. V (141) – С. 160–167 (0.55 д. а.).

6. Чернобай Г. С. Сучасне переосмислення лінгвістичного погляду на міф і безособові конструкції української мови, що позначають внутрішні стани людини на основі праць О. О. Потебні / Г. С. Чернобай // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна : зб. наук. пр. / МОН України / [Відп. ред. Ю. М. Безхутрий]. – Харків, 2010. – № 910. – Ч. I. – С. 740–744 (0.5 д. а.).

7. Чернобай Г. С. Психологічна організація безособових конструкцій української мови на позначення зовнішніх станів природи і внутрішніх станів людини / Г. С. Чернобай // Studia Methodologica : зб. наук. пр. – Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, 2011. – Вип. 31. – С. 72–76 (0.55 д. а.).

8. Чернобай Г. С. Семантична характеристика безособових одиниць української мови на позначення внутрішніх станів людини / Г. С. Чернобай // Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. пр. / [За ред. проф. А. М. Поповського]. – Д. : Пороги, 2011. – Вип. 10. – С. 282–291 (0.4 д. а.).

9. Чернобай Г. С. Сенсорно-міфологічна класифікація безособових фразеологічних зворотів української мови / Г. С. Чернобай // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ : ДЗ “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, 2011. – № 2 (23). – С. 103–110 (0.45 д. а.).

Стаття, опублікована в зарубіжному виданні

1. Чернобай Г. С. Міфологічний суб'єкт безособового речення як об'єкт багатоаспектного дослідження / Г. С. Чернобай // Ουκρανία, Ελλάδα και ο Κόσμος Διελθ τμωνικες Σρουδες. – Ποιματα των Φιλων, 2013. – С. 177–180 (0.2 д. а.).

Матеріали й тези конференції

1. Чернобай Г. С. Лексична невизначеність суб'єктної синтаксеми безособового речення / Г. С. Чернобай // Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції “Молодий філолог”. – Маріуполь : Маріупольський державний гуманітарний ун-т, 2008. – С. 29–30 (0.1 д. а.).

Статті, опубліковані в інших наукових виданнях

1. Чернобай Г. С. Відображення концепту “суспільство-мислення” у мові й культурі (на матеріалі безособових речень української мови) / Г. С. Чернобай // Мова та історія : зб. наук. пр. – К. : Умань : ПП Жовтий, 2009. – Вип. 111. – С. 7–13 (0.25 д. а.).

2. Чернобай Г. С. Лінгвокультурологічний погляд на міфологічний суб'єкт безособових речень в українській мові / Г. С. Чернобай // Мова та історія : зб. наук. пр. – К. : Умань : ПП Жовтий, 2009. – Вип. 110. – С. 35–43 (0.3 д. а.).

3. Чернобай Г. С. Передання культурних традицій українського народу безособовими фразеологічними зворотами / Г. С. Чернобай // Мова та історія : зб. наук. пр. – К. : Умань : ПП Жовтий, 2009. – С. 38–45 (0.3 д. а.).

4. Чернобай Г. С. Міфологічний суб'єкт безособових речень на позначення зовнішніх станів природи / Г. С. Чернобай // Мова та історія : зб. наук. пр. – К. : Умань : ПП Жовтий, 2010. – Вип. 133. – С. 54–63 (0.35 д. а.).

5. Чернобай Г. С. Національна своєрідність безособових конструкцій української мови (постановка експерименту і методика аналізу його результатів) / Г. С. Чернобай // Мова та історія : зб. наук. пр. – К. : Умань : ПП Жовтий, 2011. – Вип. 200. – С. 217–225 (0.35 д. а.).

6. Чернобай Г. С. Особливості валентної структури безособових речень / Г. С. Чернобай // Мова та історія : зб. наук. пр. – К. : Умань : ПП Жовтий, 2010. – Вип. 138. – С. 37–44 (0.3 д. а.).

7. Чернобай Г. С. Особливості вираження метеорологічних явищ номінативними та безособовими конструкціями / Г. С. Чернобай // Мова та історія : зб. наук. пр. – К. : Умань : ПП Жовтий, 2010. – Вип. 145. – С. 19–23 (0.2 д. а.).

8. Чернобай Г. С. Первісний концепт *СТРАХУ* у виразах української мови /

Г. С. Чернобай // Мова та історія : зб. наук. пр. – К. : Умань : ПП Жовтий, 2010. – Вип. 140. – С. 47–56 (0.35 д. а.).

9. Чернобай Г. С. Словник безособових фразеологічних зворотів на позначення зовнішніх станів природи і внутрішніх станів людини : Б – М / Г. С. Чернобай // Мова та історія : зб. наук. пр. – К. : Умань : ПП Жовтий, 2010. – Вип. 146. – С. 4–25 (0.9 д. а.).

АНОТАЦІЇ

Чернобай Г. С. Міфологічний суб'єкт безособового речення в українській мові – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2013.

Дисертація присвячена дослідженню міфологічного суб'єкта безособового речення в українській мові з залученням функціональних, семантичних, когнітивних і культурологічних параметрів. Головну увагу приділено аналізу суб'єктної синтаксеми безособових речень на позначення зовнішніх станів природи і внутрішніх станів людини та обґрунтуванню висунутої гіпотези щодо наявності міфологічного суб'єкта. Мотивовано утворення робочого поняття та дефініції традиційної назви, а саме: безпідметово-суб'єктне речення. Докладно представлено й вивчено шість типів чотирьох моделей безособових речень із урахуванням їх формально-граматичних, семантико-синтаксичних особливостей, а також представлено мовленнєву реалізацію способів експлікації міфологічного суб'єкта. Створено когнітивно-психологічну, сенсорно-міфологічну класифікації та класифікацію безособових одиниць української мови на позначення зовнішніх станів природи і внутрішніх станів людини за їхніми семантичними ознаками в культурологічному контексті. Розроблено комбіновану методику для експериментального вивчення культурологічних, психологічних та концептуальних аспектів безособових речень. За допомогою комплексного підходу визначено статус міфологічного суб'єкта безособового речення в сучасному синтаксисі української мови.

Ключові слова: безособове речення, міфологічний суб'єкт, безособові речення на позначення зовнішніх станів природи, безособові речення на позначення внутрішніх станів людини, суб'єктна синтаксема, безпідметово-суб'єктні речення, міфонім.

Чернобай А. С. Мифологический субъект безличного предложения в украинском языке – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка. – Киев, 2013.

Диссертация посвящена исследованию мифологического субъекта безличного предложения в украинском языке с привлечением функциональных, семантических, когнитивных и культурологических параметров. Основное внимание уделено анализу субъектной синтаксемы безличных предложений, обозначающих внешние состояния природы и внутренние состояния человека, и подтверждению выдвинутой гипотезы о наличии мифологического субъекта в современном синтаксисе, благодаря которой происходит трансляция мифологической культуры древних славян в культуру современного украинского народа. Обосновано привлечение когнитивной научной парадигмы к образованию рабочего понятия и дефиниции традиционного названия, а именно: бесподлежащно-субъектное предложение. Интерпретировано субъектную синтаксему безличных предложений, которая обозначает внешние состояния природы и внутренние состояния человека с позиции нескольких научных плоскостей, в частности, этно-, антропоцентрической и психонетической.

Проанализирована семантико-синтаксическая категория субъекта, выделены разновидности субъекта-деятеля, подробно охарактеризован валентный потенциал предикатов состояния безличного предложения, что позволило осуществить лингвистическую интерпретацию мифологического субъекта в анализируемых синтаксических структурах. Детально изучены шесть типов четырёх моделей безличных предложений с учётом их формально-грамматических, семантико-синтаксических особенностей, а также представлены речевые реализации способов экспликации мифологического субъекта. Созданы когнитивно-психологическая, сенсорно-мифологическая классификации и классификации безличных единиц украинского языка, обозначающие внешние состояния природы и внутренние состояния человека по их семантическим признакам в культурологическом контексте. Подробно рассмотрен корпус безличных фразеологических оборотов по сенсорно-мифологической типологии. Изучено их использование в украинской языковой вербализации мира.

Разработана комбинированная методика для практического изучения культурологических, психологических и концептуальных аспектов безличных предложений, которая состоит из лингвокультурологического ассоциативного эксперимента и психологического тестирования. С помощью комплексного подхода определён статус мифологического субъекта безличного предложения в современном синтаксисе украинского языка.

Применён мифологический подход к описанию безличных конструкций: на лексическом уровне выделена группа мифолого-маркированных лексем, а на синтаксическом – имплицитный и эксплицитный мифологический субъект безличных предложений.

Ключевые слова: безличное предложение, мифологический субъект, безличные предложения, которые обозначают внешние состояния природы, безличные предложения, которые обозначают внутренние состояния человека, субъектная синтаксема, бесподлежащно-субъектное предложение, мифоним.

Chernobay A. S. Mythological Subject of the Impersonal Sentence in the Ukrainian Language – Manuscript.

Thesis for obtaining the scientific degree of Candidate of Philological Science in speciality 10.02.01 – the Ukrainian language. – Kyiv National Taras Shevchenko University. – Kyiv, 2013.

The thesis is a study of the mythological subject of Ukrainian impersonal sentences by using functional, semantic and cognitive-cultural parameters. The main objective of the study is to analyze subject syntaxeme of impersonal sentences denoting nature's external states and person's internal states as well as verify the author's hypothesis of the mythological subject being present in the modern language. The author substantiates the use of cognitive science paradigm in creating a working concept and defining the traditional term such as *subject sentences with no explicit subject*. She establishes and discusses six types of impersonal sentences from four models, taking into account their formal grammatical, semantic syntactical properties and also ways of manifestation and realization in speech act of the mythological subject. Proceeding from their semantic features within cultural context, she creates a cognitive-psychological and a sensory-mythological classification as well as a classification of Ukrainian impersonal syntactic structures. She forms a methodology for experimental study of cultural, psychological and conceptual aspects of impersonal sentences and, by the use of an integrated approach, establishes the status of impersonal sentence's mythological subject in Ukrainian.

Key words: impersonal sentence, mythological subject, impersonal sentences which represent nature's external states, impersonal sentences which represent person's internal states, subjective syntaxeme, subject sentences with no explicit subject, mythonim.